

Јелена МИЛОЈКОВИЋ-ЂУРИЋ
Department of History
Texas A&M University

**АЛЕКСА П. МИЛОЈКОВИЋ:
УЧЕСНИК И СВЕДОК ТИМОЧКЕ БУНЕ 1883.**

Међу окривљеним за учешће у Тимочкој буни налазио се и Алекса П. Милојковић, учитељ, управник и ревизор школа у Бањи.¹ Сачувана архивска грађа о Тимочкој буни садржи и исказе Алексе Милојковића о његовом виђењу побуне, као и мишљења државних иследника о Милојковићевој улози током ове буне. Ова грађа умногоме осветљава животну средину и људе који су је чинили, као и раширено, спонтано незадовољство тадашњим политичким режимом, полицијским и бирократским апаратом, као и економском и фискалном ситуацијом.

Што је од посебног значаја, Милојковићеви искази и сведочења указују на низ покушаја самих мештана за увођење реда и мира у Бањи и бањском срезу већ након првих дана побуне. Тако је на позив председника општине, Јеврема Миленковића, одржан у судници општине први скуп грађана, 27. октобра 1883. године, само два дана после првих немира на улицама Бање. Том приликом, Милојковић је био предложен за одборника новооснованог Одбора за повраћај мира у Бањском срезу. Миленковић је сазвао виђеније грађане на саветовање како би се организовало враћање оружја и завео мир и ред. Милојковићу је потом 29. октобра понуђен положај деловође Привременог одбора за управу над Бањским срезом, а на предлог Станислава Павловића. Милојковић каже да се у племенитој намери прихватио ове дужности да се не би братска крв проливала:

¹ Бања се често помиње у то време и као Алексиначка Бања. Данас је Сокобања или ређе Соко-Бања уобичајен термин.

„Помагао сам писменошћу својом одборнике за повраћај реда и мира у овом срезу, да се мир успостави, да се братска крв не пролива, да нејач ове варошице и среза не пати, да се државна каса не разграби и да се лична и имовна сигурност овд. чиновника који су у затвору били очува и у томе се је срећно успело, с тога мислим да сам у праву захтевати захвалност за верну службу Краљу и народу, као што сам такав и вечито у служби био, услед чега сам и одликован, најпре за управитеља овд. школа а у мају ове године за ревизора или надзорника школског.“²

Присуство Милојковића током побуне било је запажено од званичних иследника учесника побуне, али не само као одборника и деловође у одборима који су били основани у тежњи за очувањем грађанских права и личне слободе мештана. По мишљењу артиљерског капетана и вршиоца дужности команданта среза бањског, Светозара Глишића, у документу упућеном главном команданту генералу Тихомиру Николићу 16. новембра 1883, улога Алексе Милојковића је процењена као кључна у подизању побуне:

„Учитељ Бањски Алекса Миљковић, који је уопште више саветима, писменим наредбама и тајним обавештајима припомогао да се бунтовне намере остваре ... по уверењу овдашњег Среског Начелника и Писара, Алекса је веле једина умна снага био, који је заједно са Дидићем учинио те је у овој варошици овај неред произведен.“³

Испит окривљеног Алексе Милојковића за покретање побуне одржан је 8. новембра пред полицијским властима у Бањи, у четири сата после подне. Разматрано је његово држање за време побуне, као и његово учешће као одборника, а потом деловође Одбора за повраћај мира.

На почетку испита Милојковић је дао кратке биографске податке. Био је 29 година стар и није био осуђиван. Навео је Планиницу, срез бољевачки, округ црноречки, као своје родно место.⁴

На питање о припремању побуне, Милојковић је тврдио: „О побуни није ми ништа познато, нити знам како је произведена нити пак ко је произвео буну.“ Како би поткрепио ову своју изјаву, Милојковић наводи чињеницу да је 27. октобра, када је буна планула,

² *Тимочка Буна 1883*, приредио Милен М. Николић, Државна архива НР Србије, Грађа, II Београд 1955, 86.

³ *Тимочка Буна 1883*, 89.

⁴ Алекса П. Милојковић је рођен 1854. године у Планиници, од оца Петра и мајке Миље; умро је у Београду 1913.

био у својој кући, јер је још 25. октобра, према заједничком договору учитеља, школа била распуштена. Тога дана, 25. октобра школа је радила све до после подне када је око пола три чуо да је добош огласио узбуну. Милојковић је био у разреду са својим ђацима:

"Нисам знао шта је, притом се деца стадоше гомилати око прозора - заповедим им да седе, утом устаде син г. Светозара Огњановића писара и рече: господине ови ми кажу, да народ уби твог оца⁵ и узеше касу. Ја заповедим њему да ћути а онима који су му то казали да стоје."

Очигледно да су и недужна деца била захваћена општим стањем неизвесности и незадовљства у Бањи. Милојковић даје пример пометености и зебње која је допирала све до школске учионице. Милојковића је потом убрзо обавестио школски послужитељ Милија да је народ све чиновнике похапсио и касу одузео.

После службе вечерња, Милојковић је послао дете писара Светозара Огњановића кући, и то исто учинио са дететом поштарца Цакића како би их заштитио од било какве даље непријатности. Чиновници и њихове породице су често били на удару критике.

Милојковић је потом обавестио учитеље, што му је била дужност, да је у вароши настала нека узбуна и метеж, те да одмах распусте децу. Учители су се сагласили да оду својим кућама и да не излазе у варош до даљнег.⁶

Милојковић наводи да је 27. октобра око 7 сати увече добио позив да иде у општину. Затекао је већи број виђених људи као и повећи број њему непознатих. Милојковић је упитао председника општине Јеврема Миленковића зашто је позван. Председник је објаснио да је народ био наведен на странпутицу разним узнемиравајућим гласовима и латио се неразумно оружја. Зато је председник Јеврем решио да окупи двадесет виђенијих људи како би изашли пред команданта стајаће војске да преговарају. Предложио је да поп Милан Алексић и учитељ Алекса Милојковић пренесу народне жеље команданту стајаће војске.

Милојковић је прво одбио да се прихвати ове дужности како му не би могли „пришивати какво учешће у буни.“ Он наводи да му је том приликом председник општине Јеврем рекао да зна да Милојковић није био уплетен у побуну и да ће се сви присутни

⁵ Односи се на писара Светозара Огњановића чији син је био ученик Алексе Милојковића

⁶ *Тимочка Буна 1883*, 83.

такође заузети за њега „и казати да нисам никакав саучесник у буни“. Затим је председник Јеврем рекао да сматра да је Милојковићева дужност као народног учитеља да помогне да се народ утиша како би избегли погубију.

Милојковић је прихватио понуђену дужност „... верујући у истинитост навода, пристао сам на то јер и сам сматрам да је часно и поштено а да сам грађанским дужностима везан да радим за добро краља и народа“.⁷

Изабрана двадесеторица виђенијих људи, предвођена попом Миланом Алексићем и учитељем Алексом Милојковић, изашла је пред команданта, пуковника Хаџића, и саопштила жељу народа да бањска стајаћа војска не напада на варош, и да је народ вољан да положи оружје.

Пуковник Хаџић се сагласио и предложио да народ преда оружје одређеном официру и додељеним коњаницима: „Кад вам је народ поверовао, склоните народ да преда оружје и успоставите ред у срезу, па сте се тиме одужили и Краљу и народу и вашој свести. У Краља је велика милост он ће свом народу опростити погрешку.“⁸

Милојковић наводи да се после овог договора радило помно на томе да народ преда оружје, али успех је изостао, јер се побуна проширила. Тог истог дана је стигла „нека војска из Књажевца“, и заузела положај на Превалцу.⁹

Милојковић наводи да су сутрадан, у петак 28. октобра, одређени официр и његови коњаници враћени стајаћој војсци уз плаћене трошкове. Том приликом Станислав Павловић је на састанку објаснио да народ није дао оружје јер се плашио да ће Књажевчани да им попале куће. Зато је молио да командант одобри још два дана како би преговарали с Књажевчанима да и они положе оружје. Командант је одобрио још два дана за преговоре о чему постоји записник у одбору.

У том циљу, Милојковић је био одређен да саветује и убеди народ, на скупу одржаном на Подини, да положи оружје. После Милојковића говорили су поп Милан, поп Крста и Станислав Павловић. Но Милојковић подвлачи да народ није прихватио пред-

⁷ *Тимочка Буна 1883*, 83.

⁸ *Тимочка Буна 1883*, 84.

⁹ *Тимочка Буна 1883*, 84.

лог да положи оружје тога дана позивајући се на опасност од приспелих Књажевчана.

Милојковић је сматрао да је тиме његов мандат окончан и зато је престао да врши дужност одборника. Предложио је да окупљени народ изабере друге људе који ће даље управљати Одбором за повраћај реда и мира. У тај нови одбор Милојковић и поп Милан нису ушли.

Међутим, новоосновани Одбор је на предлог Станислава Павловића убрзо позвао Милојковића место деловође, а Павловић је том приликом казао да пошто Одбор ради за мир, потребни су људи који су вични на перу, а којих нема довољно. Сматрао је да се мир само може добити пером. Зато су нови одборници изабрали Милојковића за деловођу, пошто је Милојковић био сагласан с овим мишљењем. Милојковић је био задужен и да помаже у писању разних дописа попу Авраму и попу Кости.

Милојковић је описао свој рад у Одбору: „Даља радња моја са одбором била је писмена која су из одбора потекла за мир а производ су мог ума. Одбор ми је дао тему, а ја сам чинио састав. Не треба заборавити, да ниједно писмено није било подписано докле бар 10 пута није прочитано и заједнички протумачено. Да бих објаснио даљи рад у одбору за повраћај мира, латићу се да укратко објасним свако писмо које је из одбора потекло.“¹⁰

Милојковић наводи неколико одабраних дописа и међу њима писмо команданту Хаџићу, а посебно депешу Краљу Милану у којој је Одбор тражио општу милост. Депешу су потписали свих двадесет људи који су били затворени јер су били оснивачи Привременог одбора за повраћај реда и мира у срезу бањском, заједно са Алексом Милојковић као деловођом истог одбора. Депеша, датирана 30. октобра 1883, бележи развој догађаја током побуне и уједно указује на луцидан и прегледан стил излагања који је Милојковића учинио познатим и цењеним:

¹⁰ *Тимочка Буна 1883*, 84-85.

*„Неговом Величанствиу Краљу српском Милану првом
Београд*

Ваше Величанство,

*Народ среза Бањског узнемирен разним обеспокојавајућим
гласовима о срећи и благодестању оцајачива, и о срећи Твога
узвишеног дома латио се је непромишљено оружја.*

*Народ је после једног дана увидео своју заблуду и у лицу сво-
јих двадесетих грађана похитио је пред Команданта оперирајуће
војске на округ црноречки, Господина Светозара Хаџића, с
пониженом молбом, да он представи ову ствар Вашем Величанствиу у
правој њеној боји и да Вас моли за оштру милост.*

*Господин Хаџић је одговорио дејствицији да он нема такве
власти, но је упутио дејствицију Вашем Комесару генералу
Господину Тихомиљу Николићу. Народ је учинио корак за милост
преко генерала Господина Николића прошле ноћи.*

*Генерал не одговара, народ очекује с нестрпљењем што брже
решење ове ствари. С тога није у стању даље чекајући на одговор Госпо-
дина Генерала, већ ево хита да у лицу нас двадесеторице у понизности
падне на колена пред Вашу милост са најпонижнијом молбом:*

*Да Ваша Краљевска милост обасја све грађане овога среза,
да се Ваша очинска десница милостиво пружи на све верне грађане Ваше;*

*Народ је погрешно и осрамотио се пред својим Краљем;
нерасудни поштујући полициских власти изазвали су га на овај
нерасудан корак.*

*Народ је покоран Вашој заповести, јер народ није никад ни
помислио био да се прогнани своје Краљу.*

*Народ је погрешно и сад са признањем у души - стиуја пред
оца оцајачине пред Вас Господару, са најпонижнијом молбом за
оштру милост.*

*Деца испуњају пред Оца свога са признањем погрешке и
молбом за опроштај.*

У Оца је велика љубав према деци својој.

*Народ је убеђен да се неће заглавити од оца свога. Од
Краља свога, од Вас Господару и оца народни.*

У што име кличемо:

Живео дични Краљ свију Срба Милан први!

Живела српска краљица Госпођа Напалија.

*Живела узданица српска, нада дома Обреновића. Пресјоло-
наследник српски, Његово Величанство Краљевић Александар.*

Привремени одбор за повраћај реда и мира у срезу бањском.

*Деловођ
Милојковић
Авр. Т Живковић*

Најјонизнији:

*Сћанислав Ц. Павловић, Радосав Милић, Грујо Јевђић, Живко
Сћојноић, Васа Милојковић, Милија Динић, Сћојан Живадиновић,
Крсћа Марковић, Првул Бранковић, Бођдан Рисђић, Милосав
Миливојевић, Миђа Ранђеловић, Раја Миладиновић, Иван
Милосављевић, Сћојадин Милојковић, Милосав Марковић, Мина
Милосављевић, Милован Ранђеловић, Никодија Миливојевић,
Гаја Марковић.¹¹*

Двадесет грађана који су потписали депешу, били су први који су почели преговоре са стајаћом војском. Ова депеша је била предата на Алексиначкој „Штацији“ 30. октобра 1883, као што је то нотирано оловком на полеђини.

У депеши се оптужује нерасудни став полиције према народу и тумачи као разлог за побуну. Милојковић наводи да су одборници дуго дискутовали о уношењу ове оптужбе полиције, како би подвукли мирољубив и толерантан став који су заступали. На инсистирање чланова одбора из Читлука, оптужба полиције за побуну је ипак укључена у депешу.

На жалост одборника, краљ није одговорио „пошто нема посла с бунтовницима“.¹²

Вредно је подвући да је Милојковић означио 25. октобар као почетак немира који су потом довели до спонтане побуне у Бањи. Већ 27. октобра образован је Одбор за повратак мира који су сачињавали виђени грађана сматрајући „да се мир може повратити само пером“.¹³ Изабрани одборници су потом предано преговарали

¹¹ *Тимочка буна 1883*, 61-62.

¹² *Тимочка Буна 1833*, 85.

¹³ *Тимочка Буна 1833*, 84.

саветујући народ да положи оружје. Врло је значајно да Милојковић описује рад у Одбору за мир као предану и интензивну сарадњу, „где ниједно писмено није потписано докле бар 10. пута није прочитано“.

Милојковић наводи да се Одбор посебно залагао да помогне увођење реда у бањском срезу, и спроведе предлог генерала Тихомира Николића да народ положи оружје до 12 сати на дан 31. октобра. Овај предлог се ипак није остварио.

Током испитивања пред полицијском власти, Алекса Милојковић је упорно порицао своје учешће у буни. Био је члан Радикалне странке почев од њеног оснивања 1881. На дан када је војска кренула на побуњенике, 26. октобра, већина чланова Главног одбора Радикалне странке је била већ у затвору.¹⁴ Милојковић је порицао да је било шта знао о било каквом организовању побуне, пошто таквих планова, по његовом знању, није било у Бањи. Што је још значајније, ни у Главном одбору Радикалне странке нису разматране мере за организовање побуне и дизање народа. Радикалски прваци нису били спремни на брзо припремање устанка против власти.¹⁵

Као савестан народни учитељ, Алекса Милојковић је сматрао да његов став треба да служи за пример узорног вршења поверене службе, без обзира на страначку припадност. Надао се да ће се ситуација поправити увођењем нужних реформи о чему су многи чланови Радикалне странке писали и говорили. Милојковић је ипак по угушењу буне представљен као „једина умна снага“ народног устанка у Бањи. Био је осуђен на смртну казну, која је потом преиначена на две и по године тамновања. Одлежао је своју казну у тврђави у Нишу.¹⁶ Током тамновања Милојковић је био изложен честим непријатностима, као и његова цела породица. Изузетак је представљало рођење сина Борислава, 11. јануара 1884. године по новом календару у Бањи. Млади отац је био обавештен у тамници у Нишу о рођењу сина депешом коју су му послали његови родитељи.¹⁷

¹⁴ Васа Казимировић, *Никола Пашић и његово доба 1845-1926*, Београд, Нова Европа, 1996, 428

¹⁵ Казимировић, *Никола Пашић и његово доба*, 422-423.

¹⁶ У чланку, *Начела борбе и либерали*, објављеном у *Радикалцу* 20. септембра 1889, Милојковић се осврнуо на своје тамновање и малтретирања којима је био изложен као и његова породица.

¹⁷ Депеша је сачувана и налази се у архиву породице Милојковић-Ђурић.

У закључку свога исказа, Милојковић је истицао да је увек „радио за добро милог нам краља Милана I за корист отаџбине и овог среза“. Одбијао је било какве везе са побуњеничким покретом, и истицао као своју грађанску дужност да ради за добро краља и народа.

Посматрајући улогу Милојковића током ове сразмерно кратке буне која је трајала од 25. до 2. новембра у Бањи, пада у очи његово активно присуство у одборима за повраћај мира и реда, као и у преговорима са народном војском и официрима стајаће војске о повраћају оружја. Трудио се да заштити ученике и учитеље током побуне, како би све ишло по своме уходаном току. Истрајно се обраћао са порукама, предлагао договор и сарадњу како би се избегли сукоби и постигао мир.

Као истакнути просветни радник, Алекса Милојковић је унапредио наставу у основним и средњим школама писањем два уџбеника. Заједно са својом женом, учитељицом Јеленом Милојковић¹⁸, написао је *Ученик за Друџи Разред Основних Школа* који је био прихваћен за школе српске краљевине. Написао је и *Историју Света* за 5. и 6. разред основних школа. Обе књиге су биле често рекламиране у листу *Радикалац*, током 1890. године. Било је назначено да се могу наћи у књижари Павла Павловића у Шапцу.

Милојковић је био дугогодишњи сарадник листа *Радикалац* у коме је повремено писао уводнике, и већи број чланака различитог профила. Значајан је његов уводник у листу *Радикалац* од 7. октобра 1889. Уводник, „Народни суверенитет“, је био намењен Народној скупштини која је заседала у то време, како пише у заглављу уводника. После широко захваћеног увода о историјској прошлости српског народа, Милојковић подвлачи значај правне државе и значај новог Устава од 22. фебруара 1889. Он опомиње посланике о важности народног суверенитета као најчвршћег темеља српске будућности.

Често је писао о прославама које су бележиле историјске годишњице. Посебно се истиче подлистак *Црпе из Зајечарска буна* који је излазио у наставцима у листу *Радикалац* током 1890. године. Објавио је знатну грађу о учесницима Зајечарске буне у подлисцима од првог до броја 47. Тиме је оставио своја сећања на тешко време

¹⁸ Јелена Милојковић је рођена Илић у Бањи 1856, од оца Алексе и мајке Јованке, рођене Таушановић, умрла је у Београду 1936.

проведено у затвору заједно са многим знаним и незнаним учесницима Тимочке побуне. Тако је сачувао у сећању многе људске ликове, као и мисли, слутње и наде учесника који су заједно са њим тамновали.

Писао је током 1889. и 1890. у *Радикалцу* о Првом српском устанку у серији чланака посвећеним браћи Недић који су се током устанка истакли као изузетни јунаци. Подржавао је предано акцију у вези с подизањем споменика браћи Недић код манастира Чокешине. Био је члан Управног одбора који је руководио овом акцијом која је обухватала многе видове друштвеног учешћа.¹⁹

Пошто је по издржању казне био премештен у Липолист код Шапца, то је писао често за лист *Шабачки Гласник* у коме је пратио збивања у Шапцу и бележио одјеке разних догађај из других крајева Србије, а повремено и неких европских метропола. Писао је и приказе значајних уметничких гостовања. Посветио је нарочиту пажњу доласку академског хора *Обилић* са диригентом Јосифом Маринковићем.²⁰ Повремено је сарађивао у листовима *Прејшеца*, *Дневни лист*, *Отаџбина* и *Либерал*.

Свакако да је врло драгоцен његов детаљан предлог о мењању и унапређивању наставних планова како би настава у школама била успешнија. Запажа се његово исцрпно познавање постојећих недостатака у свакодневном раду школе, као и тежња да се ове тешкоће премосте. Овај предлог је био темељно разрађен и излазио је у наставцима у *Шабачком Гласнику* 1887, и то почев од броја 79. до 96, под насловом, „О преустројству основних школа у Краљевини Србији.“ Чланак је био потписан као дело: *Учишљеља и учишљељице из Поцерине*. У ауторским копијама овога чланка, Милојковић је потписао своје иницијале, што је увек чинио са свим својим другим прилозима. Поменута учитељица је била његова жена Јелена Милојковић.

У *Шабачком Гласнику* је објавио током 1888. свој путопис под насловом: Пут од Србије до Женева. Овај путопис је излазио као подлистак у бројевима 82, 83, 84 и 85. Милојковић је оставио своје виђење значајних знаменитости европских градова, које је

¹⁹ Милојковић је објавио низ радова о браћи Недић и у *Шабачком Гласнику* за 1890. годину, у бројевима 5, 6, 7, 8, 26, 30.

²⁰ Сравни: Јелена Милојковић Ђурић: *Токови српске културе у доба Велике Источне кризе, Улога и дојринос Јосифа Маринковића*, Зборник радова, Јосиф Маринковић 1851-1931. Матица српска и Раднички дом Јован Веселинов Јерко, Обзорја на Тиси, Нови Бечеј, 2002, стр. 73-81.

посетио на своме путу возом, августа месеца 1888. Помиње прославу рођендана аустријског монарха, 6. августа, обележену звуцима музике и развијеним државним и другим заставама.

Један део својих објављених радова је увезао, и што је веома значајно, на унутрашњој страни корица је исписао библиографију својих осталих објављених радова које није стигао да укори.

Уколико би посматрали учешће Алексе Милојковића у културном животу Србије као учитеља, управитеља и ревизора школа, писца уџбеника, дугогодишњег дописника *Радикалца* и других гласила, пада у очи његово ангажовано учешће у друштвено-политичком дијалогу тог времена. Посебно је значајна његова улога као одборника и деловође Одбора за мир и ред током Тимочке буне 1883, када је трајно заступао мишљење да се мир и поредак може постићи без битке и то „само пером“.

Jelena MILOJKOVIĆ-ĐURIĆ

**ALEKSA P. MILOJKOVIĆ:
A PARTICIPANT AND A WITNESS OF THE 1883 TIMOK UPRISING**

Summary

During the people's uprising in the region of Timok of 1883, special committees were newly established to promote peace and order. The first Committee for Peace and Order was established on October 27, 1883 thanks to the initiative of the local civic leaders, only two days after the initial riots on the streets of Banja. Aleksa P. Milojković, a well-respected teacher, director and supervisor of the schools in Banja, became an active member of this Committee. He negotiated the necessity of disarmament of the people's army in order to avoid bloodshed, ensure the safety of its citizens, and protect governmental assets, while promoting a peaceful settlement of contested issues. The general malaise in the country reflected the political, economic and bureaucratic set up, and was the main instigator of an apparently spontaneous upheaval.

After the suppression of the uprising by the regular army, Milojković was questioned by the police and declared as one the most influential ideological leaders of the upheaval. Milojković, a member of the Radical party, repeatedly denied the accusation of an organized upheaval in Banja or in the county. In fact, the radical leaders themselves did not consider organizing an uprising at the time. Yet, Milojković was sentenced and incarcerated. He left his recollection of the days spent in prison in his autobiographical narrative "Crte iz Zaječarske Bune", published during 1890 in the paper Radikalac. Moreover, Milojković recalled a number of outstanding civic leaders who were imprisoned with him rendering a valuable testimony of these events. As a respected teacher, Milojković advanced the methodology of teaching by publishing two textbooks for the schools of the Serbian Kingdom, "Učenik" and the "History of the World". He also penned his thoughts about the necessity of reforms in the elementary schools of the Serbian kingdom in a series of articles published in Šabački Glasnik in 1887.

Most notable is Milojković's dedicated engagement as a Board member of Committees for Peace in 1883, promoting the idea that peace could be achieved without fighting and only with writing about the feasibility of an orderly society. In addition his life-long role as teacher, peoples' advocate, and contributor to number of dailies, pointed to his active involvement in the social and political dialogue of his days.